

Адріана ГЕНЦ

*аспірантка кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3874-334X>
e-mail: adrianahence@gmail.com*

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ ЧИ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ: ПІДРУЧНИКИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIX СТОЛІТТЯ В УНІВЕРСИТЕТСЬКІЙ СИСТЕМІ

Досліджено теоретичні та практичні засади історико-літературних синтезів у контексті загальноєвропейських історіографічних традицій. Зазначено, що предметом дослідження є корпуси літературної історіографії, які посідають вагоме місце в історії становлення вітчизняної та європейської університетської освіти. Виокремлено стрижневі критерії історико-літературних праць, розглянуто тенденції розвитку підручників із літератури у XIX ст. З'ясовано відмінність між історіографічними корпусами літератури й навчальними посібниками, яка насамперед відображена у формальних характеристиках, критеріях селекції художніх текстів, авторських інтерпретаціях, концептуальних підходах і методологічній базі. Вказано, що основа історико-літературної синтези – це виявлення внутрішнього зв'язку між літературною історією, філософією та історією загалом, вивчення їхньої взаємозумовленості й деякою мірою взаємототожності. Саме тому визначено етапи розвитку історії письменства у світовій гуманітаристиці XIX ст., проаналізовано та систематизовано корпуси історій української словесності в типологічних зіставленнях з європейськими концепціями.

Проартикульовано основні здобутки істориків літератури XIX ст., а також комплексно визначено методологію створення цілісного та науково обґрунтованого корпусу історії українського письменства в сучасних реаліях. Проаналізовано переваги й недоліки історико-літературних розвідок, оглядів і цілісних синтез Якова Головацького, Пантелеймона Куліша, Миколи Петрова, Миколи Дашкевича, Омеляна Огоновського, Івана Франка не лише в парадигмі української літературної історіографії, а й у процесі інтеграції України у світовий освітній простір, позаяк історіографія письменства має вагоме значення у розвитку університетської літературної освіти та створенні загальноєвропейського культурного дискурсу.

Ключові слова: історія літератури, історіографія, історія ідей, підручники, методологія літературознавства, університетська освіта.

Уже кількасотлітній досвід літературної історіографії ставить перед дослідниками цієї наукової галузі значно більше питань, аніж дає відповідей. Досі складно сформулювати засади та принципи історико-літературного дискурсу, неможливо чітко обґрунтувати методологію цілісного корпусу історії літератури. Переломним

моментом у розвитку, безумовно, стали фундаментальні дослідження ХХ ст. у галузі історіографії Гайдена Вайта (Hayden White)¹, Рене Веллека (Rene Wellek)², Роланда Барта (Roland Barthes)³, праці яких відомі завдяки контroversійним та неоднозначним судженням про кризу історизму. Звичайно, йдеться про пошук нових найбільш доречних методологічних векторів історіографії, зміни траєкторії розвитку літературознавчої думки, про потребу переосмислення теоретико-філософських, культурологічних основ історії літератури (як жанру і як наукової дисципліни). Передовсім це стосується історіографічного дискурсу постколоніальних країн. Негативний вплив соціальних та політичних чинників, постійний ідеологічний тиск зумовили порівняно пізній початок вивчення літературної історіографії українського письменства і відносно незначну увагу до неї світового літературознавства. Між тим, становлення історії української літератури демонструє своєчасне засвоєння і трансформацію європейських історико-літературних поглядів. Розвідки, огляди та нариси історії українського письменства XVIII–XIX ст., хоч і не претендували на всю повноту висвітлення літературних явищ, однак завдяки нагромадженню значної кількості матеріалу, розвитку різнобічних концептуальних ідей та оригінальному трактуванню літературного процесу стали ґрунтовними джерелами для осмислення історико-літературної парадигми в університетському науковому середовищі.

Основним джерелом для статті стали, перш за все, теоретичні напрацювання з літературної історіографії українських вчених (Сергія Єфремова, Івана Франка, Михайла Гнатюка, Михайла Наєнка, Володимира Микитюка, Вадима Оліфіренка й ін.) та зарубіжні літературно-критичні розвідки (Пітера Баррі (Peter Barry),) Аліни Вітківської (Alina Witkowska), Уве Джапа (Uwe Japp), Генрика Маркевича (Henryk Markewicz), Девіда Перкінса (David Perkins), Філіпа Фогета (Philippe Forget)). У дослідженні також враховано європейський досвід створення і функціонування цілісних корпусів історії літератури як університетських підручників.

Сучасні українські теоретики історіографії традиційно обґрунтовують дві форми історико-літературного дискурсу: енциклопедичну, що складається з окремих не взаємозумовлених частин, та наративну, яка ґрунтується на певному композиційному сюжеті⁴. Кожна з них має свої недоліки: енциклопедична позбавлена зв'язності, а наративна – навпаки – не може передати одночасності подій та множинності поглядів⁵. Перша головню відображена в історико-літературних синтезах (здебільша в колективних), а друга – у підручниках й одноавторських історіях письменства, які довгий час виконували функції університетської навчальної літератури. Вадим Оліфіренко переконаний, що стрижневі характеристики підручника з літератури не лише взаємозумовлені рівнем освіти, але і «глибоко закорінені в досягнення педагогіки і методики літератури, в їхні можливості вчасно й адекватно відповідати

¹ White H. *Metahistory the Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973. 448 p.

² Wellek R. *A History of Modern Criticism 1750–1950: in 7 vol.* New Haven; London, 1986.

³ Barthes R. *Critical Essays* / tr. R. Howard. Evanston: North-western UP, 1972. 279 p.

⁴ Наєнко М. Що таке історія літератури? Філологічні семінари: літературна критика і критерії художності. Київ, 2010. Вип. 13. С. 19.

⁵ Там само. С. 22.

на запити суспільства в галузі освіти»⁶. На думку дослідника, існує два основні чинники, котрі впливають на розвиток підручникотворення: «суспільно-політичні процеси в країні та рівень розвитку педагогічної думки»⁷. Отож, доволі схематично поступ дидактичної літератури залежить від основних критеріїв селекції художніх текстів та методичного і технологічного забезпечення. Притім варто зауважити, що літературознавчі посібники не можуть бути першоосновою пізнання письменства, бо це лише допоміжний інструментарій для його глибинного вивчення. Будь-який корпус літературної історії ні у своєму історіографічному обсязі, ні в певному методологічному дискурсі не може бути тотожним університетському підручнику. Навчальна література передбачає значне узагальнення та класифікацію творів. Водночас рубрикування в літературній історіографії не завжди підлягає загальним законам і правилам. Французький дослідник Ф. Фоget переконаний, що історик літератури в основі свого історіографічного дискурсу, безумовно, повинен мати певний поділ, класифікацію, від якого в ході дослідження, на жаль, буде змушений відмовитися⁸. Історико-літературні синтети звертають увагу на весь розвиток національної літератури з моментами новаторства, епохами високих досягнень, а також із періодами застою та не завжди помітного поступу. Саме тому, за Наенком, історію письменства досліджують у двох важливих аспектах: просторово-часовому і художньо-якісному⁹. Отож, мета статті – систематизувати й проаналізувати парадигми української літературної історіографії і її ролі в поступі університетської літературної дидактики на широкому тлі загальноєвропейського культурного дискурсу.

Безсумнівним є факт, що навчальна література не повинна пропагувати винятково авторську інтерпретацію становлення письменства як єдиноможливу чи його оцінки художніх текстів, які в основі суб'єктивні. Історіографічний дискурс натомість визначається власними презумпціями дослідника, що ґрунтуються на його філософських концепціях і літературознавчих поглядах. Американський дослідник Пітер Баррі влучно зауважив: «Кажуть, що існують три версії кожної історії: ваша, моя і правдива»¹⁰. Справді, навіть одноавторська історіографія письменства – це балансування, своєрідне лавірування між суб'єктивними й об'єктивними оцінками літературного процесу, а в колективній синтезі це виявляється майже неухильно. На мій погляд, засаднича відмінність навчальних книг із літератури від основного історіографічного масиву насамперед полягає у тому, що вони апріорі мають відмежовуватися від голослівних, заздалегідь однозначно визначених трактувань письменства. Справді, «позитивістські потрактована історія літератури не

⁶ Оліфіренко В. Підручник з української літератури: історія і теорія. Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. С. 4.

⁷ Там само.

⁸ Forget Ph. *Literatur–Literaturgeschichte–Literaturgeschichtsschreibung. Einrückblicken der Thesentwurf. Internationalen Germanisten Kongresses Göttingen. Göttingen, 1985. Vol. 1. S. 44.*

⁹ Наенко М. Що таке історія літератури? ... С. 18.

¹⁰ Barry P. *Beginning theory. An introduction to literary and cultural theory. Manchester: Manchester University Press, 1995. P. 56.*

зацікавлює учнів читати, бо ставить перед фактом, що все уже віддавна розкладене “по шухлядках” – рубриковане, класифіковане, пережите й оцінене»¹¹.

Стрижневе питання – це ставлення до літератури як такої. Художній текст – позачасова сутність. Він може долати обмеження й особливості історичного контексту, бо звертається до констант людської природи. Так видається, що літературний твір має власне особливе значення, тому не потребує жодного зовнішнього контексту (ні соціального, ні культурно-історичного, ні біографічного). Відтак завдання, що стоїть як перед істориком письменства, так і перед автором підручника з літератури, – це вибір концептуального підходу, методологічної бази. Влучно визначив важливість такого вибору американський літературознавець Гайден Вайт: «Праця одного історика може бути по суті діахронічною чи процесуальною (звертати увагу на зміни та трансформації в історичному процесі), в той же час праця іншого історика може бути синхронічною та статичною (звертати увагу на структурну неперервність) ... Там, де один історик вважає своїм завданням звернення в ліричній чи поетичній манері до “духу” минулого, інший може бачити мету у вивченні суті явищ, у розкритті “законів”, “принципів”, які в “дусі” певної епохи мають лише окремі вияви»¹².

Що ж, у цьому чи не найсуттєвіша відмінність написання історії письменства та підручника. Хоча генологічні особливості історії літератури (як нарративу) вимагають певного відбору матеріалу, історик письменства де-факто може робити цей відбір під власним (часто суб’єктивним) кутом. В українській історіографії цей методологічний діапазон у XVIII–XIX ст. представляли біо-бібліографічні концепції (І. Могильницький, І. Вагилевич, Я. Головацький, Ом. Огоновський), апологети культурно-історичної школи (М. Костомаров, П. Куліш, М. Петров), порівняльно-історичної (М. Дашкевич), філологічної (І. Франко) методології. Натомість досвід результативності навчальних книг із літератури демонструє, що в підручниках доцільніше вивчати письменство через осмислення окремих періодів з їхніми стильовими, жанрово-родовими особливостями, аналізуючи лише найвідоміші, найвизначніші художні тексти кожної епохи. Тільки така інтерпретація літературного процесу може бути концептуально довершеною, вичерпною і повною. Важливо, щоб читач бачив письменство таким, яким воно є на певному синхронному зрізі, без попередніх критичних оцінок, нав’язаних істориками письменства, без ідеологічних припущень, створених соціально-політичними чинниками, без властивих очікувань, які виникають у читацьких колах.

Ще одна проблема історіографії письменства – проведення чітких кордонів між теорією, критикою та історією літератури. Німецький історіограф Уве Джап, осмислюючи основні завдання історії письменства як окремої наукової дисципліни, у її межах виокремлював теорію історії літератури та власне історію письменства, між якими, на думку дослідника, «мало спільного»¹³. Ще радикальніша наступна

¹¹ Микитюк В. Історія літератури чи література? «Гірчичне зерно» як квінтесенція педагогічних мемуарів І. Франка. *Українське літературознавство*: зб. наук. праць. Львів, 2014. Вип. 78. С. 142.

¹² White H. *Metahistory the Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973. P. 24.

¹³ Japp U. *Beziehungssinn. Ein Konzept der Literaturgeschichte*. Frankfurt Europäische Verlagsanstalt, 1980. S. 23.

ідея вченого про те, що дослідження літератури зумовлене її функціонуванням: «Якщо будь-яке значення трактують тільки тоді, коли його розуміють в певному контекстуальному фреймі, то це вимагає, щоб осмислення конкретного значення здійснювалося у наступному фреймі вищого порядку»¹⁴. Так, дослідник переконує, що розвиток письменства апіорі програмує створення історико-літературних корпусів, та це не означає, що існує єдине канонічне трактування будь-якого літературного тексту.

Осмислюючи українську історіографію й університетське підручникотворення, легко провести паралелі зі світовим європейським досвідом. Перші німецькі історико-літературні огляди («Вступ в історію літератури» (1659) Пітера Ламбека (Peter Lambek), «Виклад німецької мови та літератури» (1682) Даниеля-Джарджа Моргофа (Daniel-Georg Morhof), «Спроба написання літературної історіографії» (1708) Якоба Фрідріха Рейммана (Jacob Friedrich Reimmann) та «Узагальнення історії німецької мови та літератури з найдавніших часів до смерті Лессінга» (1795) Ердайна Джуліуса Коха (Erdine Julius Koch)) написані спеціально для шкільних і університетських курсів історії письменства. Наукове обґрунтування літературна історіографія одержала значно пізніше завдяки братам Шлегелям. У 1812 р., коли Фрідріх Шлегель (Friedrich Schlegel) викладав літературу у Відні, був опублікований його авторський курс з історії німецького письменства. Спочатку вчений планував лише «згадати про значні порожні місця в історії літератури»¹⁵, але, зрештою, його лекції стали цінним підручником для багатьох поколінь студентів. Важливо, що Шлегель наголошував на потребі написання історії всесвітньої літератури, яка б охоплювала всі епохи та розвиток усіх відомих художніх текстів. Задум опублікувати енциклопедію історій європейських літератур мав польський історик літератури й культури, славіст Александер Брюкнер (Aleksander Brückner). Його ідею підтримав також український історіограф Іван Франко, до якого Оскар Ашбот (Oscar Asboth) за дорученням Брюкнера звернувся з проханням написати короткий історико-літературний огляд південно-руської літератури¹⁶. Це стало основою Франкового «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 року» (1909).

Щодо історико-літературної концепції Шлегелів, то брат Фрідріха Август Вільгельм (August Wilhelm von Schlegel), який упродовж 1801–1804 рр. читав лекції про поезію та мистецтво в Берліні, також значну частину викладів присвятив історії літератури і проблемам вивчення письменства. Безумовно, дослідження Шлегелів – це фундаментальні спроби осмислення історіографічних явищ та зміни методологічного спрямування літературознавства в контексті інших гуманітарних дисциплін. Провідні ідеї німецьких вчених актуальні й досі, не дарма американський дослідник Вільям Шпенгеман (William Spengemann) наголошував на тому, що історія літератури «має ліквідувати розрив між історією та літературою, ставлячись до літератури не як до архіву чи історичного документа в стилістичному обрамленні або абстрагуючи історію від письменства, розглядаючи їх на спільних підставах, а

¹⁴ Japp U. Beziehungssinn... S. 68.

¹⁵ Schlegel F. Lectures on the history of Literature: Ancient and Modern. London: George Bell, 1896. P. 22.

¹⁶ Франко І. Лист до редакції газети «Рада» в справі «Нарису історії української літератури» (з приводу рецензії). *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 379.

як до такої, що має власну історичну екзистенційну, незалежну від її маніфестації в літературі і водночас суттєву саме для літератури природу»¹⁷.

У Франції перша спроба створення цілісного корпусу історії письменства здійснена ще 1733 р., коли опубліковано перший том тринадцятитомової «Історії французької літератури». Автори цієї синтези, серед яких, до слова, багато відомих на той час вчених і літературознавців (Аморі Дюваль (Amaury Duval), Філіп Пті-Радель (Philippe Petit-Radel), Еміль Літтре (Emile Littré), Гастон Парі (Gaston Paris) та ін.), прагнули подати відомості з теорії літератури, фактологічні свідчення та широкий ілюстративний матеріал. Доречно виокремити два методологічні вектори цієї праці: бібліографічний, тобто створення переліку всіх відомих художніх творів і письменників, та частково біографічний, що ґрунтується на детальному описі особистості автора. Зразок такої розвідки – історіографічний огляд українського мовознавця Івана Могильницького, який у 1829 р. опублікував історико-літературну розвідку «Відомість у руським язиці», передмову до своєї «Граматики язика славено-русского». Хоч теоретично це – реєстр текстів, написаних українською мовою, велика заслуга І. Могильницького насамперед у тому, що він звернув увагу на старі літературні пам'ятки, які стояли біля витоків українського письменства.

Такі ж історико-літературні концепції сповідували тогочасні польські дослідники, починаючи від першої розвідки Шимона Старовольського (Szymon Starowolski) «Сотня польських письменників» і аж до цілісного корпусу Фелікса Бентковського (Feliks Bentkowski) «Історія польської літератури» (1814). Остання праця, хоч і суто довідкова та бібліографічна (містила тільки короткі відомості про кожного з письменників і бібліографію їхніх творів), але стала першим алфавітним переліком усіх провідних польських літературів. Недарма дослідники, високо оцінюючи «Історію літератури польської», зазначають, що «важко переоцінити значення цієї праці, оскільки Бентковський запропонував певну схему досліджень художніх текстів та способу розуміння самого терміна історія літератури»¹⁸. Проте синтезу Ф. Бентковського можна визначити лише як спробу осмислення історії письменства в часовій і національній зумовленості без класифікації творів щодо соціального, культурного, інформаційного та літературно-історичного оточення. Польська дослідниця Аліна Вітковська (Alina Witkowska) вважає, що вже «всі наступні синтези польської літератури ... написані із жанровою і методологічною свідомістю, що її вимагає історико-літературна синтеза»¹⁹. Такими історіографічними дослідженнями, що ґрунтуються на університетських викладах, були лекції Казімежа Бродзінського (Kazimierz Brodziński), виголошені у Варшавському університеті (1822–1830), лекції Адама Міцкевича (Adam Mickiewicz) про слов'янські літератури, прочитані у Французькому коледжі (1840–1844), та виклади Войцеха Цибульського (Wojciech Cybulski) у Вроцлавському університеті. Генрик Маркевич пояснює це тим, що історію письменства як філологічну галузь вивчали спільно з мовознавчими науками, а дослідницькі осередки існували у певній єдності в університетській системі (до прикладу, як спільна кафедра або частина

¹⁷ Spengemann W. *American Things: The Problem of American Literary History. American Literature.* (Durham). Vol. 57. № 3. October. 1985. P. 472.

¹⁸ Witkowska A. *Pierwsze syntezy historii literatury. Romantyzm.* Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 1997. S. 637.

¹⁹ *Ibid.* S. 638.

кафедри слов'янської філології)²⁰. Тогочасні історії письменства, на думку А. Вітківської, – «це тексти великої ваги як авторські розповіді про літературу, сукупність важливих думок та оцінок, а у випадку Міцкевича істотний документ його духовної біографії. Але це не є історії літератури, реалізовані авторами із відчуттям жанрової окремішності праці, поставлених завдань і вимог, що їх має виконати чи спростувати»²¹. Польським вченим справді не вдалося уникнути різноманітних кліше та розпізнати ознаки історичного розвитку письменства, звернути увагу на культурні, філософські, мистецькі традиції, специфічні естетичні особливості. І навіть наступна польська історія літератури, що ґрунтується на університетських лекціях Романа Пілата (Roman Pilat), виданих його учнями в 1907–1911 рр., описувала хронологічні факти, з'ясовувала текстуральні питання художніх творів, головню пов'язані з «їхньою літературною генезою»²². Позитивістський підхід, безперечно, полегшував написання таких історій письменства, які в основі мали тривіальні логічні, причинно-наслідкові, просторово-часові категорії.

Щодо становлення історії літератури в Україні, то вже названий І. Франко теж вважав, що перша синтеза нашого письменства з'явилася лише тоді, «коли укр[аїнські] мова й література були допущені до університетської кафедри»²³, – тобто в 1848 р., коли у Львівському університеті була створена кафедра руської словесності, яку очолив Я. Головацький. 18, 20 та 25 січня 1849 р. він прочитав лекції з історії українського письменства, згодом опубліковані під назвою «Три вступительніі предподаванія о руській словесності». Ця розвідка, хоч цілком і не вирішила проблеми ґрадування літературного матеріалу, проте стала першим українським університетським посібником, у якому було систематично висвітлено історико-літературні концепції XIX ст.

Подібну взаємозумовленість виникнення історіографії з початком її вивчення як наукової дисципліни в університетах маємо і в інших європейських країнах. Зокрема, відомий факт, що англістику почали викладати лише 1828 р. у Лондонському коледжі, де 1829 р. призначили першого професора. Це було здебільша вивчення англійської мови на основі художніх текстів як основних першоджерел. І тільки 1831 р. почали викладати власне англійську літературу. 1840 р. професором став тогочасний авторитетний дослідник Фредерік Денісон Моріс (Frederick Denison Maurice). Його інавгураційна лекція неабияк вплинула на зародження дидактики літератури зокрема і на розвиток історії письменства загалом. Основою літературної освіти професор вважав ліберальний гуманізм, а історію письменства зводив до класифікації текстів за типовими формами, тематичними традиціями та способами вираження.

Для університетських курсів із літератури були також написані «Очерки малорусской литературы преимущественно драматической XVII–XVIII в.» (1881) та «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» (1884) українського літературознавця Миколи Петрова, викладача Київської духовної академії. Незважаючи на те, що це перший цілісний історико-літературний корпус українського письменства,

²⁰ Markewicz H. *Pozytywizm*. Krytyka i historia literatury i sztuki. Warszawa, 1999. S. 381.

²¹ Witkowska A. *Pierwsze syntezy historii literatury...* S. 639.

²² Markewicz H. *Pozytywizm...* S. 391.

²³ Франко І. Теорія і розві історії літератури. *І. Франко. Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наук. думка, 1981. Т. 40. С. 19.

що ґрунтується на стильовій класифікації та чіткій рубрикації матеріалу, його значні недоліки – це відсутність системних узагальнень, різновекторність методологічних підходів і наскрізь колабораційні проросійські погляди. Першим фахово звернувши увагу на історію літератури Петрова професор Київського університету Микола Дашкевич. У 1884 р. він написав рецензію «Отзыв о сочинении господина Петрова “Очерки истории украинской литературы XIX столетия”». Вчений не обмежився аналізом праці колеги і виклав власні погляди щодо становлення українського письменства, детально схарактеризував досягнення письменників XIX ст., що зробило його дослідженнями чималим джерелом для вивчення цього історико-літературного періоду. Крім того, М. Дашкевич заклав основу для ідеологічної методології в українському літературознавстві. Цікаво, що в подальшому історія літератури як історія ідей також була широко представлена в американському літературознавстві. Артур Лавджой (Arthur Lovejoy) у монографії «Великий ланцюг буття: студії з історії ідей» (1936) вперше наголосив на існуванні «ідей-блоків», які визначають основні критерії для такої теорії історіографії. Перша колективна історія американської літератури, створена для студентів 1878 р., теж мала ідеологічне підґрунтя, яке повинно би фонувати американську ментальність та її стрижневі культурницькі маркери. Зараз, у XXI ст., американське літературознавство досі чи не найбільш соціологічно й ідеологічно зорієнтоване. Можливо, тому, що перед укладачами історії американської літератури ще стоїть низка складних завдань: вибір предмета дослідження (що саме вважати належним до американського письменства?), проблема мультикультуралізму літератури (як уникнути множинності історіографії?). Влучні тут слова американського історіографа Девіда Перкінса: «Призначення багатьох історій літератури полягає у підтримці почуття спільності й ідентичності»²⁴. Саме тому показовим є факт, що більшість історико-літературних корпусів у США на зламі XIX ст. і XX ст. написані як університетські підручники. Наприклад, «Кембриджська історія американської літератури» Карла Ван Дорена (Karl Van Doren) 1917 р.

Цікаво, що американські дослідники зробили чималий внесок у розвиток європейської історіографії. Американець Джордж Тікнор (George Ticknor), професор Гарвардського університету, 1849 р. опублікував перший історико-літературний корпус іспанського письменства – «Історію іспанської літератури» (1849). 1818 р., виконуючи університетську програму, він вирушив до Іспанії, де вивчив мову та зібрав колекцію оригінальних літературних текстів. Саме тоді у філолога виникла ідея написати корпус історії іспанського письменства, який, до слова, спочатку задуманий лише як короткий курс лекцій, став цілісною системною науково обґрунтованою історико-літературною синтезою. Вершинні твори іспанської літератури Дж. Тікнор класифікував за літературними родами та історико-культурними періодами, які впливали на становлення письменства. Історіографічна методологія вченого ґрунтувалася на дослідженні іспанського письменства через аналіз найвідоміших творів кожної епохи й осмисленні кожного періоду з його особливостями та специфічними ознаками. «Історію іспанської літератури» Джорджа Тікнора, опубліковану 1849 р., уже в 1851 р. переклав український вчений Пантелеймон Куліш (перший іспаномовний переклад Паскуаля де Гаянгоа-і-Арсе (Pasqual de

²⁴ Perkins D. *Is Literary History Possible?* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992. P. 141.

Gayangoa-i-Arce) з'явився лише в 1857 р). До слова, Куліш – автор низки історіографічних розвідок і синтетичного історико-літературного огляду «Обзор украинской словесности» (1861). Вчений пропагував ідеї культурно-історичної школи, тому сприймав літературний поступ як процес, в основі якого рух, розвиток та змінність, а основними показниками розвою письменства вважав мову й національний дух. Згодом ці ідеї увиразнив його наступник – професор Львівського університету Омелян Огоновський у чотиритомній «Історія літератури руської» (1887–1894). Первісно у викладах він зосередився на мовознавчих аспектах, однак відсутність університетського підручника з історії української літератури зумовила той факт, що «завідувач єдиної в Україні кафедри рідної словесності виконував необхідну і неминучу місію – окреслення параметрів ідентифікації національної літератури»²⁵. Загалом університетський викладач розглянув українську літературу хронологічно за родами (застосувавши внутрішній підхід до періодизації) та зосередив увагу на детальному описі біографій письменників і змісті творів. «Історія літератури руської» завдяки хрестоматійності не лише була фаховим посібником для студентів, а й твердим фундаментом для написання комплексної історії письменства. У цей час, до слова, з'явилися методологічно подібні до синтези Огоновського «Історія німецької літератури» (1893) Вільгельма Шерера (Wilhelm Scherer) та «Історія французької літератури» (1894) Густава Лансона (Gustave Lanson), які теж можна характеризувати як історіографічний етап нагромадження літературного матеріалу.

Іван Франко, учень Омеляна Огоновського, неодноразово критикував методологію свого університетського вчителя, але у власних історико-літературних оглядах теж обмежився біо-бібліографічним критерієм і зовнішньою періодизацією. У «Плані викладів історії літератури руської» (1898–1899), який задуманий головню як програма університетського курсу І. Франка, мислитель лише здійснив спробу цілісного огляду нашої літератури від найдавніших часів до кінця XIX ст. Синтези «Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського» (1907–1909) та «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» (1909) теж мали неабияку наукову вартість. Вважаю, що методологічний принцип Франка програє насамперед через відсутність чітко визначених критеріїв вибору текстів, надмірну бібліографічність і детальний переказ художніх творів. Заслугою вченого стало насамперед те, що в історико-літературних напрацюваннях він виклав власну інтерпретацію й оцінку українського письменства та пов'язав її з історичним контекстом.

На мій погляд, стрижневі концептуальні засади історій українського письменства XIX ст. – це передовсім вивчення взаємозумовленості й деякою мірою взаємототожності гносеологічних істин різних наукових галузей, виявлення внутрішнього зв'язку між літературною історією, методикою вивчення письменства, філософією, культурологією, естетикою та історією загалом. Це дозволяє спростувати думку, що корпуси історії української літератури порівняно з іншими синтезами європейських письменств мають обмежені теоретико-методологічні горизонти чи характеризуються відсутністю прогресивних історіографічних напрацювань. Навпаки – досвід створення історико-літературних оглядів як перших університетських посібників

²⁵ Микитюк В. Франкова концепція підручника з літератури. *Українське літературознавство*. (Львів). 2012. Вип. 76. С. 27.

демонструє цілісні етапи реконструкції історико-літературних моделей, інтерпретації новітніх проєвропейських культурологічних і філософських ідей, критичне осмислення літературознавчих шкіл, течій та напрямів. Сучасна історія літератури повинна передовсім звернути увагу на взаємовідносини письменства та історичної дійсності, на реципієнта й продуцента в межах суспільно-політичного розвитку, окреслити закони літературного розвитку зокрема та структуру певних метаісторичних констант культурно-історичного поступу загалом.

«Три вступительніі предподаванія о руській словесности» Я. Головацького, «Очерки малорусской литературы преимущественно драматической XVII–XVIII в.», «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» М. Петрова, «Історія літератури руської» Ом. Огоновського, «Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського» та «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» І. Франка стали вагомими чинниками інтеграції України у світовий освітній простір, вплинули на розвиток філософії освіти й концепції розвитку вітчизняної історіографії літератури. Історики письменства не лише заклали основи для національної системи викладання української літератури у вищих закладах, а й завдяки глибині літературознавчого аналізу та різноманітності наукових підходів комплексно відтворили феномен українського письменства в розвитку, його естетичну природу, національний і філософський зміст.

REFERENCES

1. Barry, P. (1995). *Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory*. Manchester University Press [in English].
2. Barthes, R. (1972). *Critical Essays*. Evanston: North-western UP [in English].
3. Forget, Ph. (1985). *Literatur – Literaturgeschichte – Literaturgeschichtsschreibung*. Einrückblickender Thesenentwurf, 1, 44 [in German].
4. Foster, N. (1941). *Literary Scholarship: Its Aims and Methods*. Durham [in English].
5. Franko, I. (1981). *Teoriia i rozvii istorii literatury*. In *I. Franko. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (Vol. 40, pp. 7–22). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Franko, I. (1986). *Lyst do redaktsii hazety «Rada» v spravi «Narysu istorii ukrainskoi literatury» (Z pryvodu retsenzii)*. In *I. Franko. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (Vol. 50, pp. 378–386). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Japp, U. (1980). *Beziehungssinn*. Ein Konzept der Literaturgeschichte. Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt [in German].
8. Markewicz, H. (1999). *Pozytywizm. Krytyka i istorialiteratury i sztuki*. Warsaw [in Polish].
9. Mykytiuk, V. (2012). Frankova kontseptsiiia pidruchnyka z literatury. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 76, 20–31 [in Ukrainian].
10. Mykytiuk, V. (2014). Istoriiia literatury chy literatura? «Hirchychne zerno» yak kvintesentsiia pedahohichnykh memuariv I. Franka. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 78, 141–151 [in Ukrainian].
11. Naienko, M. (2010). Shcho take istoriia literatury. *Filolohichni seminary: literaturna krytyka i kryterii khudozhnosti*, 13, 15–23 [in Ukrainian].
12. Olifirenko, V. (2003). *Pidruchnyk z ukrainskoi literatury: istoriia i teoriia*. Donetsk [in Ukrainian].

13. Perkins, D. (1992). *Is literary history possible?* Baltimore: Johns Hopkins University Press [in English].
14. Schlegel, F. (1896). *Lectures on the history of literature: Ancient and modern.* London: George Bell [in English].
15. Spengemann, W. (1985, October). American Things: The Problem of American Literary History. *American Literature (Durham)*, 57 (3), 472 [in English].
16. Wellek, R. (1955). *A History of Modern Criticism.* New Haven; London [in English].
17. White, H. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe.* Baltimore; London [in English].
18. Witkowska, A. (1997). *Pierwsze syntezy historii literatury.* Romantyzm. Warsaw: Wydawnictwo naukowe PWN [in Polish].

Adriana HENTS

Postgraduate student

at the M.Voznyak Department of Ukrainian Literature

Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3874-334X>,

e-mail: adrianahence@gmail.com

HISTORY OF LITERATURE OR PHILOLOGICAL STUDIES: TEXTBOOKS OF UKRAINIAN LITERATURE IN THE 19TH CENTURY IN THE UNIVERSITY SYSTEM

The article explores the theoretical and practical principles of Ukrainian literature histories in the context of pan-European historiographical traditions. The study's subject is histories of literature, which are an integral part of Western scientific thought and hold an important place in the history of national and European university education. The stages of the development of the literary history of the world literary studies of the nineteenth century are outlined, the histories of Ukrainian literature are analyzed and systematized in typological comparisons with European concepts. The difference between the historiographical studies of literature and the textbooks, which is primarily reflected in formal characteristics, criteria for selecting texts, author's interpretations, conceptual approaches, and methodological base, is revealed. The basis of historiographical studies is the identification of the intrinsic connection between literary history, philosophy, and history, the study of their interdependence and interdependence. The genealogical and genre features of Ukrainian literary studies are considered. The author pays attention to the methodological planes and vectors of the study of historiographical discourse. The article describes the main achievements of historians of the literature of the 19th century, comprehensively defines the methodology of creating an integrated and scientific evidence corpus of Ukrainian literature history in contemporary realities. The advantages and disadvantages of literary histories, reviews, and holistic syntheses of Ya. Holovatskyi, P. Kulish, M. Petrov, M. Dashkevych, I. Franko are analyzed not only in the paradigm of Ukrainian literary historiography but also in the process of integration of Ukraine into the world educational space. The historiography has great importance in the development of university literary education and the creation of a pan-European cultural discourse.

Keywords: history of literature, historiography, history of ideas, textbooks, methodology of literary studies, university education.